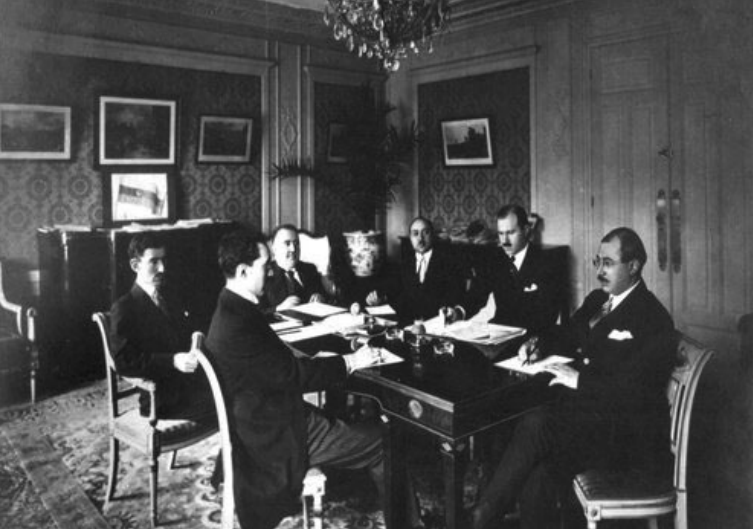

İrəvanın ermənilərə peşkəş edilməsi mayın 29-da baş verib. Bəs Ermənistan müstəqilliyini mayın 28-də elan edəndə onun paytaxtı hansı şəhər idi?

Tariximizdə şanlı səhifələr də olub, qara səhifələr də. Ancaq tarix heç vaxt təhrif edilməməli, olduğu kimi yazılmalı və gələcək nəsillərə çatdırılmalıdır. Təəssüf ki, bir sıra

verilməsinə münasibətini isə belə ifadə etdi: "1918-ci ildə təzə yaradılmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti özünün ilk qərarlarından birində bizim tarixi şəhərimizi - İrəvanı Ermənistan faktiki olaraq bağışlamışdır. Bu, bağışlanmaz bir addım idi, bu, xəyanət idi və cinayət idi. Bunu biz hamımız yaxşı bilirik, xalqımız da bunu bilməlidir. Biz heç vaxt tariximizi təhrif etməməliyik".

Hesab edirəm ki, dövlət başçımızın bu dedikləri AXC dövründə baş verənlərə ön düzgün və ən obyektiv yanaş-

hallarda biz tariximizə subyektiv və ya xüsusilə seçktiv yanaşmanın şahidi oluruq-faktlar, hadisələr birtərəfli qaydada ya müsbət, ya da ki mənfi prizmadan təqdim olunur. Götürək, elə 1918-ci ildə yaradılan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətinə yanaşmanı. Bu, elə də uzaq bir tarix deyil. O dövrdə baş verənlərin, AXC-nin fəaliyyətinin üstündən bizi cəmi bir əsrlik zaman fasiləsi ayırır. Eyni zamanda, AXC-nin fəaliyyəti, o dövrdəki geosiyasi proseslər, imperialist güc mərkəzlərinin Qafqazlardakı geniş maraqlarına aid çoxsaylı arxiv materialları var. Bununla belə, AXC-nin qısa mövcudluğu dövründə fəaliyyətinin müəyyən məqamları gizli saxlanılıb və ya xüsusilə şəhriyyəti ilə əlaqətli pərdələnilir. Həmin məqamların üstündən vaz keçilməsi isə son nəticədə bizim özümüzdə ziyan gətirir, düşmənlərimizin əlinə yeni-yeni fürsətlər verir. AMEA-nın A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun Qərbi Azərbaycan tarixi şöbəsinin müdiri Cəbi Böhrəmova AXC-nin qərarı ilə İrəvanı Ermənistanə verilməsi ətrafında müzakirələr apardıq.

- Cəbi müəllim, Prezident İlham Əliyev bir qədər bundan əvvəl Qərbi Azərbaycandan olan bir qrup ziyalı ilə görüşdəki nitqində AXC tərəfindən zamanında İrəvanın Ermənistanə verilməsinə özünün obyektiv baxışını ortaya qoydu - bunu böyük səhv kimi dəyərləndirdi. Ancaq biz görürük ki, bu məsələni ört-basdır etməyə çalışınlar da var. Əslində, nə baş verib?

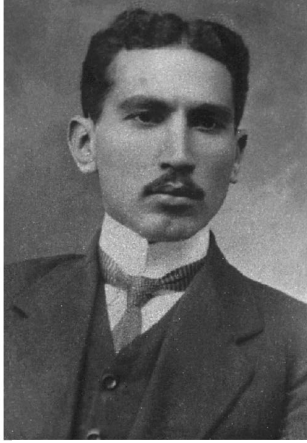
- Heç kəs 1918-ci ildə qurulan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tariximizdəki müsbət rolunu inkar edə bilməz. AXC dövlət quruculuğunda, idarəetmədə bir sıra yeni, müstəqilliyi önəmli olan qərarları qoyub. Biz fəxr edirik ki, xalqımız Şorqəd ilk demokratik respublika qurub. Bu gün müstəqil respublikamız, xalqımız Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətinə böyük hörmətlə yanaşır. 2018-ci ilin respublikamızda "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ili" elan edilməsi dövlətimizin AXC-nin Azərbaycanın dövlətçilik tarixindəki yerinə və roluna verdiyi böyük önəmin ifadəsidir. Öz növbəsində Prezident İlham Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması, qısamüddətli fəaliyyəti haqqında dəfələrlə öz fikirlərini bildirib. Dövlətimizin başçısı Azərbaycan Demokratik Respublikasının qurucularının xidmətlərini də dəfələrlə yüksək qiymətləndirib. Prezident İlham Əliyev zamanında İrəvanın Ermənistanə

verilməsi məsələsində bir sıra hüquqi pozuntular yaşanıb. O dövrdə şəhərin sakinlərinin böyük əksəriyyətini azərbaycanlılar təşkil edirdi. Ancaq bəhs olunan qərarla bağlı xalq arasında sorğu aparılıbmı? Referendum keçirilibmi? Bu regiondan - İrəvan quberniyasından olan üç deputat - Mir Hidayət Seyidov, Bağır bəy Rzayev və Nəriman bəy Nərimanbəyov Müsəlman Milli Şurasının iclaslarında iki dəfə etirazlarını bildiriblər ki, siz bu məsələni müzakirə edərkən ilk növbədə orada yaşayan insanların fikrini soruşmalısınız. Onların etiraz əraziləri müzakirəyə belə çıxarılmayıb. Bundan başqa, Cənubi Qafqaz Seyminin həmin məsələnin müzakirə edildiyi iclasında 44 nəfərdən cəmi 20-si iştirak edib. Yəni qərar verənlər heç bir hüquqi qayda gözlənilməyib. İndi müxtəlif bəhanələrlə gətirilir, deyilir ki, guya AXC-yə təzyiqlər olub. Bunlar doğru deyil. Qeyd etdiyim kimi, müzakirələr zamanı üç deputatın etirazı nəzərə alınmayıb, iclasda müzakirələrə qatılan 20 deputatdan da cəmi 16-si məsələnin lehinə səs verib, 3 nəfər bitərəf qalıb, 1 nəfər əleyhinə səs verib. İclasın protokolunda da saxtakarlıq edilib. Yazılır ki, guya müzakirələrdə 28 nəfər iştirak edib.

Digər bir məsələ ondan ibarətdir ki, həmin dövrdə Osmanlı Türkiyəsi müxtəlif variantlar təklif edirdi. O cümlədən ermənilərin xəyanətinin qarşılığında onların iddia etdikləri ərazilərin Gürcüstan və Azərbaycan arasında bölünməsi təklifi irəli sürülürdü. Vəd olunurdu ki, ermənilər etiraz edəcəkləri təqdirdə Türkiyə Azərbaycan hökumətinin yanında olacaq. Həmin dövrdə Ənvər paşa da Tələt paşa ilə eyni mövqedən çıxış edərək, Qafqazda erməni dövlətinin yaranmasına imkan verilməməsinə tövsiyə edirdilər. Ancaq Milli Şuranın 11 nəfər üzvü Tələt paşaya və Ənvər paşaya məktub yazırlar ki, ermənilərə torpaq güzəştə getməmək, onlar bizi qıracaqlar. O dövrdə ermənilər Türkiyə ərazilərinə də iddia edirdilər. Belə bir müəkkəb dövrdə ermənilər gözləyirdilər ki, Azərbaycan tərəfi haranı güzəştə gedəcək. İrəvanın ermənilərə peşkəş edilməsi mayın 29-da baş verib. Bəs Ermənistan müstəqilliyini mayın 28-də elan edəndə onun paytaxtı hansı şəhər idi? Ənvər paşa, Tələt paşa məktublarında ısrar edirdilər ki, geyməyin bu güzəştə. Hətta onlar Türkiyə üçün başağrısına çevrilən Bolqarıstan nümunə götürüldü. Bildirirdi ki, Ermənistanın müstəqil dövlət yaratmasına imkan verilsə, bu dövlət sonradan havadarları olan im-

AXC tarixinin gizli qalan gerçəkləri

İrəvan ermənilərə necə peşkəş edildi? Böyük hədəflərimizə doğru

söhbət cümhuriyyəti yaradılmasını ittiham etməkdən getmir. Mən tarixə istinad etmək istəyirəm: Biz görürük, Fransanın və yaxud başqa bir Avropa dövlətinin ərazilərini bölmək olmaz. Azərbaycana gəldikdə isə,

İrəvanın güzəştə gedilməsi və İrəvan bölgəsində erməni dövlətinin yaradılması müqabilində Ermənistan Respublikası Türkiyə və Azərbaycan qarşısında öz üzərinə aşağıdakı öhdəlikləri götürmüşdü:

1. Ermənilər türk-müsəlmanlara qarşı düşmənçiliyi aradan qaldırmaq, erməni hərbi hissələrini Bakıdan çıxarmaq və Şaumyanla əlaqəyə girib Bakıdakı müsəlman əhəlinin təhlükəsizliyini təmin etməli idilər;
2. Azərbaycan qəzalarında erməni silahlı birləşmələri tərəfindən müsəlmanlara qarşı həyata keçiriləndə olan kütləvi qırğınlar dayandırılmalı idi;
3. Ermənistan hökuməti İrəvanda və yeni yaradılan erməni dövlətinin digər ərazilərində qalan müsəlmanların sərbəst dini ibadət, mədəniyyət, siyasi və ana dilində təhsil almaq hüquqlarını təmin etməli idi;
4. Ermənilər Yelizavetpol quberniyasının bir hissəsinə, konkret olaraq Qarabağa olan ərazi iddialarından imtina etməli idilər.

perialist güc mərkəzlərinə söykənməklə Türkiyə üçün irəliləyən bir çibana çevriləcək. Biz indi bunun şahidi oluruq. Faktiki olaraq Azərbaycan ərazilərində yaradılan Ermənistan həm Azərbaycanla, həm də Türkiyəyə qarşı ərazi iddialarını sürdüür.

- İrəvanın ermənilərə güzəştə edilməsi niyə əsaslandırıldı? Ermənilər üzərinə hansı öhdəliklər götürmüşdü?

-Bir çoxları tarixi şəhərimiz olan İrəvanın Ermənistanə verilməsini müxtəlif səbəblərlə izah edir və buna haqq qazandırmamağa çalışırlar. Ancaq heç bir izahət qəbul edilən deyil, çünki ermənilər bu addımla kifayətlənmişlər. Prezident İlham Əliyev bəhs olunan qərarı haqqında bildirdi: "Əgər kimsə hesab edirdi ki, İrəvanı orada yaşayan insanlardan xəbəri olmadan ermənilərə peşkəş edəcək, böyük səhv edirdi və sonrakı tarix bunu bir daha göstərdi. 1920-ci ildə sovet hökuməti-

nin qərarı və erməni millətçilərinin təkidi ilə bizim digər tarixi torpağımız Zəngəzuru da Azərbaycandan ayırılıb Ermənistanla birləşdirildi. Bu, xalqımıza qarşı növbəti cinayət idi. Bunun da məqsədi tam aydın idi. Birincisi, erməni millətçiləri sovet hökumətində mühüm vəzifələrdə idi. Digər tərəfdən, Azərbaycanı Naxçıvandan və Türkiyədən coğrafi nöqtəyi-nəzərdən ayırmaq üçün atılmış bir addım idi".

İrəvanın güzəştə edilməsi və İrəvan bölgəsində erməni dövlətinin yaradılması müqabilində Ermənistan Respublikası Türkiyə və Azərbaycan qarşısında öz üzərinə aşağıdakı öhdəlikləri götürmüşdü:

1. Ermənilər türk-müsəlmanlara qarşı düşmənçiliyi aradan qaldırmaq, erməni hərbi hissələrini Bakıdan çıxarmaq və Şaumyanla əlaqəyə girib Bakıdakı müsəlman əhəlinin təhlükəsizliyini təmin etməli idilər;
2. Azərbaycan qəzalarında erməni silahlı birləşmələri tərəfindən müsəlmanlara qarşı həyata keçiriləndə olan kütləvi qırğınlar dayandırılmalı idi;
3. Ermənistan hökuməti İrəvanda və yeni yaradılan erməni dövlətinin digər ərazilərində qalan müsəlmanların sərbəst dini ibadət, mədəniyyət, siyasi və ana dilində təhsil almaq hüquqlarını təmin etməli idi;
4. Ermənilər Yelizavetpol quberniyasının bir hissəsinə, konkret olaraq Qarabağa olan ərazi iddialarından imtina etməli idilər.

Bütün bu öhdəliklər tərəflər arasında imzalanan razılaşma, protokol və 4 iyun 1918-ci il tarixli Osmanlı-Ermənistan "Sülh və Dostluq" müqaviləsi və əlavə müqavilələrdə və Aleksandropol protokollarında təsbit edildi. Bununla belə, ermənilər məqsədlərinə nail olduqdan sonra bu öhdəliklərin heç birini yerinə yetirmədilər. Heç bir halda ermənilərin hiylələrində və vədlərindən istifadə etməzdilər. Nə qədər çətin proseslər getsə də, qətiyyət göstərilməli idi. Mən AXC-nin məlum qərarına hansısa bir formada haqq qazandıranlara sual verirəm: Bu gün biz İrəvanı, Göycəyə, digər tarixi torpaqlarımıza gedə bilirikmi? Yox! Bu gün tarixi torpaqlarımızda bir nəfər də olsun azərbaycanlı yaşayırmı? Yox! Prezident İlham Əliyevin bildirdiyi kimi, ermənilər İrəvanı onlara güzəşt edilməsi ilə növbəti kifayətlənmişlər, hətta daha böyük iddialar irəli sürdülər, ölkəmizə qarşı işğalçılıq siyasəti həyata keçirdilər. Hətta 44 günlük müharibədəki sarsıdıcı məğlubiyyətdən də dərs almayıblar, yəni də absurd iddialarını səsləndirirlər. Prezident çox doğru olaraq tarixi qərarlıqlarını işıqlandırdı. Bəzələrinin isə sanki qarınlarına sancı dolub. Burada heç də

sayılmalıdır? Biz 1905-1906-cı illərdə Bakıda, Şuşada ermənilərə layiqli şəkildə cavablarını verirdik. 1918-ci ildə isə söhbət müstəqil dövlətimizin yaradılmasından gəlirdi. Deməli, daha qətiyyətli olmalı idik. İndi bəzələləri iradələr səsləndirirlər, AXC-ni kortəbii olaraq müdafiə edirlər. AXC-yə belə müdafiə heç lazım deyil. Prezident İlham Əliyev tarixə obyektiv qiymətini verib. Söhbət 44 günlük müharibəni Qələbə ilə başa çatdıran dövlət başçısının iradəsindən gəlir. Yaddan çıxarmamalıyıq ki, ölkəmiz bu müharibəni heç də kiçik, zəif Ermənistan qarşı yox, həm də bu ölkəyə havadarlıq göstərən böyük güclərə qarşı aparıb və bütün müqavimətləri qıra-raq özünün ərazi bütövlüyünə nail olub. Biz tariximizi gələcək nəsillərə olduğu kimi çatdırmaq üçün növbəti fəaliyyətimizdə himf etmiş oluruq. Dövlət başçımızın yanaşması da məhz bu məqsədə xidmət edir. Saxta qəhrəmanlar həmişə olub. Biz onlara öz yerlərini göstərməliyik və göstəririk də.

- İrəvanın ermənilərə güzəştə edilməsinə etiraz edən üç nəfərin adı tarix dərslərində niyə salınmır?

- Mən onların AXC-nin məlum qərarına etirazlarını bildirmələrinə diqqət çəkdim. Onların adlarının tarix dərslərinə salınmaması məqsur düşüncəli insanların, saxtakarların əməllərinin nəticəsidir. Azərbaycan Prezidenti müqəmməl bir siyasətçidir, hər dövlətin rəhbəri ilə öz dilində danışmaq bacarıq, ölkəmizin milli maraqlarını qətiyyətli qoruyur. Avropa dövlətlərinin rəhbərləri Prezident İlham Əliyevin qəta qitəni fəth etməsindən heyranlıqla danışsınlar. Onun uğurlarına təəccüblərini bildirirlər. Belə bir siyasətçinin bəzi saxtakarların AXC-nin yalançı müdafiəçilərinə çevrilmələrinə ad tapmaq mümkün deyil. Azərbaycanda xalq Prezidenti sevir və Onu yekdilliklə dəstəkləyir. Təəssüf ki, bununla yanaşı, son 200 ildə olduğu kimi, yəni də Azərbaycana xələl gətirənlər var içimizdə. Onlar gerçək tariximizin dərslərlərə salınmaması və gənc nəsə çatdırılmaması da istəyirlər. Yəqin ki, bundan sonra belələrinin "fəaliyyətlərinin" qarşısı da bərdəlik alınacaq.

- Ayırı-ayrı alimlər AXC-nin tarixini araşdırıblar. Onlar yeni hansısa məqamları üzə çıxarmağa nail olublar?

- Buraxılan səhvlərə baxmayaraq, ölkəmizin uğurlarında alimlərimizin əməyi çox böyükdür. Mən özüm və digər alimlərimiz müxtəlif beynəlxalq tədbirlərdə faktlara istinad etməklə əsaslandırmışıq ki, havadarları olmasaydı, ermənilərin faşizm ideologiyası-

na əsaslanan siyasəti bu qədər geniş miqyas almazdı. Azərbaycan alimləri ideoloji müstəvidə böyük xidmətlər göstərirlər. Erməni alimləri olmayan "faktlara" istinad edirlər, saxta tarix yaratmağa çalışırlar. Bizim alimlərimizin araşdırmaları isə tarixi həqiqətlərə söykənir. AXC-nin fəaliyyəti ilə bağlı bir çox alimlərimiz araşdırmalar aparıblar. Xüsusi-

AXC-nin məlum qərarına hansısa bir formada haqq qazandıranlara sual verirəm: Bu gün biz İrəvanı, Göycəyə, digər tarixi torpaqlarımıza gedə bilirikmi? Yox! Bu gün tarixi torpaqlarımızda bir nəfər də olsun azərbaycanlı yaşayırmı? Yox!

lə də Vasif Qafarovun "Türkiyə-Rusiya münasibətində Azərbaycan məsələsi" kitabında həmin fəaliyyətin obyektiv təqdimatını görə bilərik. Əlbəttə, indiyədək, bu sahədə boşluqlar olub. Hesab edirəm ki, indiyədək bir çoxları ermənistan qarşı yox, həm də bu ölkəyə havadarlıq göstərən böyük güclərə qarşı aparıb və bütün müqavimətləri qıra-raq özünün ərazi bütövlüyünə nail olub. Biz tariximizi gələcək nəsillərə olduğu kimi çatdırmaq üçün növbəti fəaliyyətimizdə himf etmiş oluruq. Dövlət başçımızın yanaşması da məhz bu məqsədə xidmət edir. Saxta qəhrəmanlar həmişə olub. Biz onlara öz yerlərini göstərməliyik və göstəririk də.

- Qərbi Azərbaycan İcmasının tərkibində Elm Komissiyasının yaradılmasında məqsəd nədən ibarətdir? Qarşıda hansı hədəflər dayanır?

- Bəli, artıq Qərbi Azərbaycan İcmasının tərkibində belə bir komissiya yaradılıb və mən də həmin komissiyanın üzvüyəm. Biz tarixi ərazilərimiz, abidələrimiz, milli miraslarımız, coğrafiyamız, ümumiyyətlə, bütün səhələrlə üzə fəaliyyətimizdə himf etmiş oluruq. Dövlət başçımızın yanaşması da məhz bu məqsədə xidmət edir. Saxta qəhrəmanlar həmişə olub. Biz onlara öz yerlərini göstərməliyik və göstəririk də. - İrəvanın ermənilərə güzəştə edilməsinə etiraz edən üç nəfərin adı tarix dərslərində niyə salınmır? - Mən onların AXC-nin məlum qərarına etirazlarını bildirmələrinə diqqət çəkdim. Onların adlarının tarix dərslərinə salınmaması məqsur düşüncəli insanların, saxtakarların əməllərinin nəticəsidir. Azərbaycan Prezidenti müqəmməl bir siyasətçidir, hər dövlətin rəhbəri ilə öz dilində danışmaq bacarıq, ölkəmizin milli maraqlarını qətiyyətli qoruyur. Avropa dövlətlərinin rəhbərləri Prezident İlham Əliyevin qəta qitəni fəth etməsindən heyranlıqla danışsınlar. Onun uğurlarına təəccüblərini bildirirlər. Belə bir siyasətçinin bəzi saxtakarların AXC-nin yalançı müdafiəçilərinə çevrilmələrinə ad tapmaq mümkün deyil. Azərbaycanda xalq Prezidenti sevir və Onu yekdilliklə dəstəkləyir. Təəssüf ki, bununla yanaşı, son 200 ildə olduğu kimi, yəni də Azərbaycana xələl gətirənlər var içimizdə. Onlar gerçək tariximizin dərslərlərə salınmaması və gənc nəsə çatdırılmaması da istəyirlər. Yəqin ki, bundan sonra belələrinin "fəaliyyətlərinin" qarşısı da bərdəlik alınacaq. - Ayırı-ayrı alimlər AXC-nin tarixini araşdırıblar. Onlar yeni hansısa məqamları üzə çıxarmağa nail olublar? - Buraxılan səhvlərə baxmayaraq, ölkəmizin uğurlarında alimlərimizin əməyi çox böyükdür. Mən özüm və digər alimlərimiz müxtəlif beynəlxalq tədbirlərdə faktlara istinad etməklə əsaslandırmışıq ki, havadarları olmasaydı, ermənilərin faşizm ideologiyası-